Т.Ф. КОВАЛЬ
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
(Науковий керівник професор О.О. Шевченко)

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ XIV—XV СТ.

Ключові слова: *система покарань, формування системи покарань, розвиток системи покарань, кримінальне право, Московська держава.*

Проголошення незалежності України сприяло поступовим позитивним зрушенням у науковій сфері. Зокрема, вітчизняна історико-правова наука звільняється від ідеологічних штампів та нашарувань минулого, суб'єктивного перекручення історичних фактів. У цьому контексті актуалізуються дослідження правової спадщини українського народу. Особливо значущими стають дослідження тих проблем, що не втратили своєї гостроти і сьогодні, і пов'язані з проблемними питаннями спадковості правових надбань українського народу.

Суперечки, що точились в історико-правовій науці навколо державності і права Київської Русі, стосувались багато у чому проблеми генетичного зв'язку державно-правових інститутів Русі з наступними періодами. Це стосувалось і сфери кримінально-правових відносин. Як відомо, у дореволюційній російській історіографії держава і право Київської Русі пов'язувались виключно із Московською державою, її законодавством. Радянські вчені розглядали Київську Русь як спільне джерело для розвитку культури, соціально-економічного ладу, держави, правових інститутів українського, російського та білоруського народів. Натомість, українські вчені, що працювали як в Україні, так і поза її межами, вважають Київську Русь утворенням, на території якого відбулось зародження давньоукраїнської державності та права. Аналіз останніх досліджень як російських, так і українських вчених дозволяє зробити висновок про нерозв'язаність зазначеної проблеми, що актуалізує тему даної статті, викликає необхідність ґрунтовно дослідити норми кримінального права, що дістали відображення у пам'ятках законодавства Московської держави XIV—XV ст.

Проблема даної статті полягає у необхідності з'ясувати джерела, сутність та основні тенденції формування і розвитку системи покарань у кримінальному праві Московської держави у XIV—XV ст.

В історико-правовій науці систему покарань у кримінальному праві Московської держави досліджувала низка вчених. Так, системі покарань у цілому або окремим її видам були присвячені праці О. Рейца, І.Д. Беляєва, О.О. Малиновського, М. Ступина, М.Ф. Владимирського-Буданова, В.І. Сергієвича, В.В. Єсипова, М.О. Максимейка, М.П. Загоскіна, С.І. Вікторського, С.В. Юшкова, О.О. Зіміна, С.І. Штамма, Н.А. Шелкопляса, В.В. Момотова, М.Г. Миненка, В.О. Рогова та інших. Аналіз праць зазначених науковців свідчить про достатньо високий рівень дослідження

© Т.Ф. Коваль, 2010

системи покарань у кримінальному праві Московської держави. Поряд з цим, як ми вважаємо, недостатнім є звернення уваги до початкового періоду становлення системи покарань у кримінальному праві Московської держави XIV—XV ст. Наукову дискусію можуть викликати й існуючі хронологічні рамки формування і розвитку системи покарань у кримінальному праві Московської держави XIV—XV ст.

Отже, дане дослідження має на меті з'ясувати джерела, сутність та основні тенденції формування і розвитку системи покарань у кримінальному праві Московської держави вказаного періоду.

Як відомо, однією з перших правових пам'яток Московської держави, в якій відображені відомості про кримінальне право, є Двинська статутна грамота 1397 р. (далі — ДСГ). Вона була надана московським великим князем Василем Дмитровичем Двинській землі після її відторгнення від Новгорода. Як зазначає Л.В. Черепнін, «ДСГ фактически открывает историю законодательства Русского централизованного государства, поскольку она является первой известной нам попыткой обобщить действовавшие в Московском княжестве нормы права» [16, 185]. Деякі вчені (В.І. Сергієвич, М.Ф. Владимирський-Буданов, О.О. Малиновський, І.Д. Бєляєв, С.В. Юшков, В.В. Момотов та інші) вказували на спільні риси системи покарань за Руською Правдою та ДСГ [18, 390; 4, 330; 5, 141; 11, 337; 2, 340; 20, 171, 189; 13]. Разом з тим, деякі вчені (Ф.І. Леонтович, М.О. Максимейко) висловили іншу позицію. Так, Ф.І. Леонтович зазначає, що «между Русскою Правдою и законодательством московским проходит ничем не наполняемая пропасть» [9, 1]. Подібну думку висловлює і М.О. Максимейко: «Русская Правда послужила начальной основой для истории литовско-русского права. У новгородско-псковского права и московского законодательства были свои точки отправления, нам неизвестные» [10, 14].

Найбільш значущою і показовою відмінністю між системами покарань за Руською Правдою і ДСГ, що проводить чітку різницю між світоглядним змістом і установками, підґрунтям цих систем, є наявність в ДСГ смертної кари та тілесної ганьблячої кари. Зокрема, у ст. 5 говориться, що за вчинення крадіжки втретє «тать» підлягає смертній карі у формі повішення. Окрім того, «а татя всякого пятнити», тобто таврувати без огляду на рецидив крадіжки [16]. У той самий час, у Руській Правді відсутні будь-які вказівки на встановлення покарання у вигляді смертної кари чи тілесного покарання.

Чітка різниця між Руською Правдою та ДСГ вбачається і у закріпленні в останній принципу права-привілею. Так, у ДСГ різко відділяється переорювання меж громадських та князівських: переорювання князівських меж карається у 4 рази більшим штрафом (ст. 4), а РП взагалі не розрізняє майнові злочини залежно від соціального статусу потерпілого. Як справедливо зазначає Є.Д. Романова, «нигде, ни в Краткой, ни в Пространной Правде, не оговаривается при этом, чья собственность нарушена. Собственник этих земель также «всякий», «каждый», «некто». Это тот же простой свободный, тот же свободный общинник, с которым мы имеем дело в подавляющем большинстве статей Русской Правды» [17, 89]. На погляд Я. Падоха, давньоукраїнське кримінальне право загалом було доволі демократичним, що пояснюється демократичним суспільно-політичним устроєм Київської Русі [14, 119—127].

Як бачимо, ст. 4 ДСГ вже чітко встановлює домінування у карному праві Московської держави принципу права-привілею. Натомість, у Руській Правді стосовно вільного населення даний принцип абсолютно ігнорувався. Зокрема, на це вказує Я. Падох, досліджуючи ст. 1 та 3 Просторової Правди. Він справедливо зазначає, що «тут ішлося лише про підвищення державної кари за вбивство княжого урядника, оправдане повагою особистої княжої опіки, під якою він перебував, та урядовими функціями, що їх сповняв убитий, як репрезентант княжої (державної)

влади» [14, 122]. Таку саму думку поділяє і С.В. Кудін [7, 87]. Цікаво, що така рівність виявлялась не тільки щодо покарання за вбивство, але й щодо інших видів злочинів проти особи. У Руській Правді ніде немає вказівки на привілейоване положення осіб знатних, родовитих.

Зовсім по-іншому розглядалось це питання у ДСГ. Окрім ст. 4, принцип права-привілею фіксує і ст. 2. З аналізу цієї статті чітко видно посилений захист здоров'я і честі панівних груп населення — «бояр» та «слуг» (майбутніх дворян). Зазначається, що «а кто кого излает боярина, или до крови ударит, или на нем синевы будут... тако же и слузе» [16]. Показово, що йдеться у ст. 2 вже не тільки про виокремлення бояр та «слуг» із маси населення, але й про градацію покарання залежно від їх родовитості — «и наместницы судят ему по его отечеству безщестие».

Окрім різниці у закріпленні в ДСГ принципу права-привілею можна вказати і на суттєву відмінність у порядку розшуку злочинця громадою. Вона, як ми вважаємо, відображає у загальних рисах різницю у карній політиці, що проводилась у Київській Русі та Московській державі. Так, Руська Правда встановлює, що у випадку вбивства громада, на території якої знайшли тіло, мала розшукувати злочинця. І лише за відмови шукати повинна була сама сплатити віру. Абсолютно інший підхід фіксується у ст. 1 ДСГ. Так, зазначається, що «а не наидут душегубца, — ине дадут наместником десять рублев» [16]. Різниця вбачається у тому, що за Руською Правдою відповідальність громади настає тільки за відмови з тих чи інших причин розшукувати вбивцю, але відсутні будь-які санкції за незатримання злочинця. Натомість, ст. 1 ДСГ встановлює для громади кримінально-штрафну санкцію саме за незатримання злочинця. Таким чином, можна говорити, що вже у кінці XIV ст. у Московській державі зароджуються основи поліцейського характеру карної політики із активним залученням населення і встановленням суворої «кругової поруки» громад. Абсолютно справедливо висловлюється М.О. Максимейко: «Здесь действительно принцип ответственности только виновных принесен в жертву полицейскому требованию открытия преступлений; здесь действительно община под угрозой ответственности обязана была найти преступника… Едва ли можно считать московские порядки продолжением того, что заключается в Р. Правде…» [10, 8].

Однією з важливих рис карної політики держави є її дозвіл населенню впливати на кримінально-правові відносини, що складаються у суспільстві. Слід зазначити, що у Київській Русі та Московському князівстві існувало діаметрально протилежне ставлення до цього питання органів державної влади. Так, у ст. 6 ДСГ достатньо чітко забороняється можливість будь-якого примирення між постраждалим та злочинцем: «А самосуда четыре рубли; а самосуд то: кто, изымав татя с поличным, да отпустит, а собе посул возмет» [16]. Як бачимо, домовленість між злочинцем і постраждалим із «полюбовним» відшкодуванням шкоди розглядалась як злочин. Очевидно, така заборона примирення в своїй основі мала кілька причин: по-перше, це можливість для держави стягнути із злочинця штраф (ст. 5 ДСГ вказує, що «тать» у випадку вчинення першої та другої крадіжки має сплачувати штраф державі); по-друге, це об'єктивний характер розвитку карної політики Московського князівства у руслі домінування держави над суспільством, окремої особи, визнання примату державного над особистим. Як справедливо зазначає С.В. Юшков, у ДСГ «признается с большей определенностью приоритет уголовного интереса государства перед частным интересом» [20, 189].

Зовсім по-іншому на примирення дивились у Київській Русі. Так, РП не забороняє примирення. Більше того, весь характер подальшого розвитку вітчизняного кримінального права свідчить про значний вплив населення на формування кримінально-правових відносин. Йдеться,

безперечно, про численні випадки примирення між злочинцем і постраждалим або його родичами на практиці у період існування Литовсько-Руської держави, Гетьманщини, а також законодавче закріплення «полюбовного» суду в Литовському Статуті, «Правах, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). Отже, тут можна говорити про приватно-правовий характер кримінального права, повагу до інтересів особи з боку держави.

Важливим є питання і щодо юридичної термінології, яка відображала різні види покарань. Так, варто говорити про суттєву різницю у термінології, що використовувалась у РП та ДСГ. Спільним є лише термін «віра», але у ДСГ відсутні давньоукраїнські терміни «головництво», «урок», а «продажа» замінена «виною».

Слід зазначити, що певні спільні риси у системі покарань між Руською Правдою і ДСГ були. Такими варто визнати стягнення штрафів за вчинення злочинів проти особи на користь держави, відшкодувань на користь постраждалого чи його родичів. При зіставленні відповідних статей можна говорити, наприклад, про подібність майнових видів покарань. Так, за Руською Правдою за вбивство винний мав сплатити «віру» князю (40 або 80 гривень), за спричинення тілесних ушкоджень злочинець сплачував штраф — «продажу». Формально подібні норми можна зустріти і у ДСГ. Наприклад, у ст. 1 також йдеться про стягнення штрафу за вбивство: «Оже учинится вира, где кого утепут, — ине душегубца изыщут» [16], заподіяння поранення (ст. 1) або переорювання меж (ст. 4) карається штрафом на користь держави — «виною» та відшкодуванням шкоди: «А за кровавую рану тритцать бел, а за синюю рану пятнадцать бел; а вина противу того»; «А друг у друга межу переорет или перекосит на одином поле, вины боран» [16]. Як бачимо, певна спільність є, яку, на наш погляд, можна пояснити наступними причинами.

Відомий дореволюційний вчений Л.С. Білогриц-Котляревський, проаналізувавши правові пам'ятки різних народів (німців, кельтів, слов'ян, римлян тощо), дійшов висновку про багато спільних інституцій кримінального права та правових поглядів цих народів на упорядкування кримінально-правових відносин. Зокрема, він зазначає: «В истории уголовного права всех народов можно различать два периода: 1) период частных наказаний и 2) период общественных наказаний» [1, 66]. Кожний з періодів він поділяє ще на два підперіода [1, 67]. Застосовуючи вказану схему, можна говорити, що і Руська Правда, і ДСГ відносно майнових кар належали до епохи композицій, коли відшкодовувалась шкода потерпілому або його родичам (головщина, урок) з одночасною сплатою штрафу представнику державної влади (віра, продажа, вина). Подібні риси, як зазначає Л.С. Білогриц-Котляревський, були притаманні і правовим пам'яткам деяких інших народів [1, 74].

З іншого боку, таку подібність можна пояснити рецепцією норм Руської Правди, оскільки північно-східні землі (на яких і відбувалось становлення і розвиток Московського князівства) та південні землі (на яких створювалась Руська Правда) колишньої єдиної Київської Русі були географічно наближені. Разом з тим, важливо пам'ятати, що укладачі ДСГ могли запозичувати лише ті норми (наприклад, про сплату грошових штрафів на користь держави), які були вигідні князівській владі та представникам пануючих верств населення.

Система покарань та основні її риси, відображені у нормах ДСГ, отримали свій розвиток у правових актах Московської держави XV ст., зокрема, у загальнодержавному законодавчому акті Московії Судебнику Івана III 1497 р. (далі — Судебник). Разом з тим, деякі постанови ДСГ мали, на наш погляд, опосередкований вплив на Судебник. Так, істотний вплив на розвиток системи покарань у кримінальному праві Московської держави XV ст. мала Псковська судна грамота

(далі — ПСГ). Наприклад, ст. 5 ДСГ, в якій говориться про смертну кару злодію, що вчинив крадіжку у третій раз, отримала свій розвиток у ст. 7, 8 ПСГ. Вказані статті розширюють перелік злочинів, за які мала призначатись смертна кара (крадіжка з церкви, конокрадство, державна зрада, підпал та крадіжка, вчинена у третій раз) [15].

Важливо зазначити, що у Судебнику закріплюється трансформація поняття злочину, яке за цією правовою пам'яткою має назву «лихое дело», а злочинець — «ведомый лихой человек». Як справедливо зазначає М.П. Загоскін, «ведомый лихой человек — это лицо, которое уже не впервые проявляет свою преступную волю, которое пользуется репутацией завзятого, закоренелого злоумышленника, испорченность свободной воли которого ведома обществу» [6, 33—34]. Рішення про визначення особи «ведомым лихим человеком» надавалось громаді (ст. 10, 13), причому, як зазначає М.Ф. Владимирський-Буданов, «такими людьми признаются, по договору общества, люди, даже не уличенные ни в каком отдельном преступном деянии» [4, 334]. Такі свавільні дії громади із встановлення особи злочинця є удосконаленням поліцейського характеру карної політики у Московській державі з активним залученням населення, основи якої були закріплені ще у ст. 1 ДСГ. На наш погляд, це було викликано низкою причин, серед яких варто назвати зовнішні: постійна протягом XV ст. збройна боротьба з іншими північно-східними князівствами, Псковом і Новгородом, та внутрішні: перманентні конфлікти московських князів як із своїми суперниками по династичній лінії, так і з потужною боярською «опозицією». Ці фактори об'єктивно сприяли намаганню князів централізувати владу, ввести як єдине джерело права — закон, проводити репресивну карну політику, залучати населення до її реалізації.

Можна констатувати, що у понятті злочину відповідно до норм Судебника співіснували як об'єктивний, так і суб'єктивний моменти, що, у свою чергу, мало впливати і на призначення покарання. Так, безумовна смертна кара (тобто, незалежно від особи злочинця) передбачалась за державну зраду, крадіжку з церкви, підпал (як і в ПСГ), вбивство холопом свого господаря, крадіжку людей, надання ворогу відомостей через т.зв. «подметные» листи (ст. 9), а також за рецидив крадіжки (ст. 11) [16]. Покарання ж за інші злочини повністю залежало від суб'єктивного фактору: не кваліфікована крадіжка чи вбивство, розбій, наклеп, «или иное какое лихое дело» каралось смертною карою за умови, що їх вчинив «ведомый лихой человек» (ст. 8, 13) [16]. При їх вчиненні не «ведомым лихим человеком» покарання було менш суворим. Як справедливо зазначає С.І. Вікторський, «смертная казнь полагается не столько в зависимости от характера и важности преступного деяния, сколько от качеств самого виновного в преступлении, от его принадлежности к ведомым лихим людям» [3, 34].

Посилення репресивної карної політики Московської держави об'єктивно сприяло і розвитку залякуючих видів покарань. Окрім смертної кари, до Судебника вводиться такий вид тілесних кар як побиття батогами. Воно передбачалось за вчинення не кваліфікованої крадіжки вперше (за умови, що «добрі» люди не будуть свідчити про вчинення злодієм інших крадіжок) та за переорювання межі чи знищення межових знаків у володіннях великого князя, бояр чи монастиря (ст. 10, 62) [16].

У нормах Судебника були зафіксовані і майнові кари («продажа» та відшкодування шкоди). Але нечіткість викладу цих норм дала підстави науковцям по-різному тлумачити термін «продажа». Так, М.Ф. Владимирський-Буданов та М.Г. Миненок вважають, що під продажею слід розуміти конфіскацію майна [5, 84—85; 12, 73], а С.І. Штамм — звичайний грошовий штраф на користь держави [19, 50]. На наш погляд, такі конструкції як «а сам убитой в казни и в про-

дажи боярину и диаку» (ст. 7), «а что ся у статка останеть, ино то боярину и диаку имати себе» (ст. 8), «да судие его продати» (ст. 10), «а сам убитой в казни и в продажи наместнику, то ему и с тиуном» (ст. 38) тощо [16] свідчать, по-перше, про те, що вид майнового покарання залежав від волі судді (або грошовий штраф, або конфіскація майна). По-друге, це є свідченням занепаду системи майнових кар у кримінальному праві Московської держави, що тільки підкреслює суттєву відмінність між системою покарань, яка існувала в Київській Русі та Московському князівстві. Підставами так вважати є наступне.

Джерелом вказаних вище норм Судебника є, на наш погляд, норми ДСГ, а також ПСГ. Як зазначалось вище, вже у ДСГ зникають давньоукраїнські терміни «головництво», «урок», а «продажа» замінена «виною» (спільним є лише термін «віра»). У нормах ПСГ терміни «віра» та «вина» зникають, натомість відновлено термін «продажа», але він відображав, на відміну від Руської Правди, стягнення грошового штрафу на користь князя за будь-які види злочинів (крадіжку, розбій, побиття, вбивство, образу честі тощо) (ст. 1, 27, 52, 80, 96, 97, 111, 117, 120) [15]. Так само і за нормами Судебника «продажа» передбачалась за будь-які види злочинів (крадіжку, розбій, вбивство, наклеп, побиття, образу словом тощо) (ст. 8, 10, 53) [16]. Окрім того, якщо за нормами ДСГ та ПСГ грошові штрафи ще залишались самостійними видами покарань, то у Судебнику вони виступають лише як додаткові до смертної кари чи тілесних кар (окрім випадку побиття особи або образи її словом). Як бачимо, тенденція до поступового нівелювання термінології, що мала чітко відображати майнові кари, а також тенденція до занепаду самої системи майнових покарань повною мірою відобразилась у нормах Судебника.

У Судебнику отримали також розвиток положення ДСГ щодо принципу права-привілею. Так, залежність покарання від соціального статусу потерпілого та злочинця, закріплена у ст. 2 та 4 ДСГ, дістає розвитку у ст. 9 і 62 Судебника. Зокрема, у ст. 62 йдеться про встановлення покарання у вигляді побиття батогами та відшкодування шкоди (1 карбованець) за переорювання межі чи знищення межових знаків у володіннях великого князя та феодалів, у той самий час як за вчинення такого самого злочину проти майнових прав селян встановлювалось покарання у вигляді лише відшкодування шкоди [16]. Ст. 9 Судебника принцип права-привілею розповсюджує не тільки на захист здоров'я і честі панівних груп населення (як в ДСГ), але й на їх життя: вбивство холопом (кріпаком) свого господаря каралось смертю без будь-яких умов.

Суттєвою рисою Судебника, яка відобразила подальший розвиток карної політики Московської держави, було розширення заборон на встановлення примирення між постраждалим і злочинцем стосовно видів злочинів. Якщо, як зазначалось вище, у ДСГ такі заборони встановлювались стосовно крадіжки (ст. 6), то у Судебнику така заборона розповсюджується на усі види злочинів, вчинені «ведомым лихим человеком»: «А не будет у которого лихого статка, чем исцево заплатити, и боярину лихого истьцу в его гыбели не выдати, а велети его казнити смертною казнию…» (ст. 8) [16]. Як ми вважаємо, джерелом такої заборони була не лише ДСГ, але й ПСГ. В останній заборона на примирення після рішення суду стосувалась вже не тільки крадіжки, але й розбою, вбивства (ст. 52, 97) [15].

Причинами посилення репресивної карної політики Московської держави (розширення переліку видів злочинів, за які передбачалась смертна кара, запровадження нових видів тілесних кар, розширення заборон на встановлення примирення між постраждалим і злочинцем стосовно видів злочинів), трансформації поняття злочину, занепаду системи майнових кар, розвитку принципу права-привілею, що знайшло відображення у нормах Судебника, були, на наш погляд,

наступні. По-перше, як зазначалось вище, цьому сприяли як зовнішні, так і внутрішні фактори: збройна боротьба з Псковом, Новгородом та північно-східними князівствами, постійні конфлікти князів із своїми суперниками по династичній лінії та боярством. По-друге, як справедливо вважають М.Ф. Владимирський-Буданов, Ф.І. Леонтович, М.П. Загоскін, О.О. Малиновський, фізичні кари у законодавстві Московської держави могли розвинутись під впливом візантійського законодавства та монголо-татарських звичаїв (цю причину можна розглядати і як зовнішній фактор) [5, 142; 11, 353; 6, 19, 29; 8]. Адже після монголо-татарської навали Північно-Східна Русь на довгий час опинилась в орбіті впливу Золотої Орди. Так, Ф.І. Леонтович називає такі важливі монгольські впливи як наявність «приказов» («палат»), інституту «тарханства», закабалення не тільки селянства, але й представників вищих станів населення, наявність службово-родового «местничества», запровадження жорстоких покарань та тортур [8, 251—254, 262, 272]. Разом з тим, у Московській державі дуже швидко розповсюджувались візантійські державно-правові традиції (сильна влада князя, безправне населення, чітка ієрархія серед панівного класу за «чином», бюрократизація державного апарату, навіть дублювання формальних обрядів палацевого життя візантійських монархів тощо). Зрозуміло, що у цьому руслі доволі швидко в Московській державі могли адаптуватись норми як світського, так і церковного візантійського законодавства.

Отже, із сказаного вище можна зробити наступні висновки:

1. Формування системи покарань у кримінальному праві Московської держави відбувалось протягом XIV ст., і цей процес в основних рисах знайшов відображення у нормах Двинської статутної грамоти. Розвиток вказаної системи припадає на XV ст. і дістає відображення у нормах Судебника Івана III.

2. Основними рисами системи покарань, що склалась у Московській державі у кінці XV ст., можна вважати наявність суворих видів покарань (смертної кари, тілесних кар), істотний вплив на призначення покарання суб'єктивного моменту та принципу права-привілею, занепад системи майнових кар, заборона примирення між постраждалим і злочинцем.

3. Основними тенденціями формування і розвитку системи покарань у Московській державі XIV—XV ст. були введення смертної кари та поступове розширення переліку видів злочинів, за які вона передбачалась; введення нових видів тілесних кар (побиття батогами); поступовий занепад системи майнових кар (нівелювання термінології, що мала відображати майнові кари, перехід від розуміння майнових кар як самостійних видів покарань до їх розуміння як, в основному, додаткових); посилення принципу права-привілею; розширення заборон на встановлення примирення між постраждалим і злочинцем стосовно видів злочинів (від крадіжки до будь-яких видів злочинів, вчинених «ведомым лихим человеком»). Система покарань у Московському князівстві слугувала інструментом карної політики, що протягом XIV—XV ст. набувала репресивно-поліцейських форм із активним залученням до її реалізації населення.

4. Основними факторами впливу на формування і розвиток системи покарань у кримінальному праві Московської держави XIV—XV ст. можна назвати тривалу боротьбу Московського князівства із північно-східними князівствами, Псковом і Новгородом, династичні конфлікти князів та їх боротьба із боярством, вплив візантійського та монголо-татарського права. Істотний вплив на вказаний процес мали і норми права Псковської землі, зокрема, норми Псковської судної грамоти.

Список літератури:

1. *Белогрицъ-Котляревскій Л.С.* Общіе черты исторіи уголовнаго права / Л.С. Белогрицъ-Котляревскій // Приложеніе къ протоколамъ собраній Киевскаго юридическаго общества за 1892 г. — К.: Типографія Киевскаго юридическаго общества, 1892.

2. *Беляевъ И.Д.* Лекціи по исторіи русскаго законодательства / И.Д. Беляевъ. — М.: Типо-литографія С.А. Петровскаго и Н.П. Панина, 1879. — 728 с.

3. *Викторскій С.И.* Исторія смертной казни въ Россіи и современное ея состояніе / С.И. Викторскій. — М.: Типографія Императорскаго Московскаго Университета, 1912. — 388 с.

4. *Владимирский-Буданов М.Ф.* Обзор истории русского права / М.Ф. Владимирский-Буданов. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. — 640 с.

5. *Владимирскій-Будановъ М.Ф.* Хрестоматія по исторіи русскаго права. — В 3-хъ вып. / М.Ф. Владимирскій-Будановъ. — К.: Изданіе книгопродавца Н.Я. Оглоблина, 1908. — 226 с.

6. *Загоскинъ Н.П.* Очеркъ исторіи смертной казни въ Россіи / Н.П. Загоскинъ. — Казань: Типографія Императорскаго Университета, 1892. — 102 с.

7. *Кудін С.В.* Становлення і розвиток кримінального права України у X — першій половині XVII ст.: дис. … кандидата юрид. наук : 12.00.01 / С.В. Кудін. — К., 2001. — 226 с.

8. *Леонтовичъ Ф.И.* Къ исторіи права русскихъ инородцевъ. Древній монголо-калмыцкій или ойратскій уставъ взысканій / Ф.И. Леонтовичъ. — Одесса: Печатано въ тип. Г. Ульриха, 1879. — 283 с.

9. *Леонтовичъ Ф.И.* Русская Правда и Литовскій Статутъ, въ видахъ настоятельной необходимости включить литовское законодательство въ кругъ исторіи русскаго права / Ф.И. Леонтовичъ. — М., 1865. — 92 с.

10. *Максимейко Н.А.* Русская Правда и литовско-русское право / Оттискъ изъ сборника статей по исторіи права, изданного подъ ред. М. Ясинскаго в честъ М.Ф. Владимирскаго-Буданова / Н.А. Максимейко. — К., 1904. — 14 с.

11. *Малиновский И.А.* Лекции по истории русского права / И.А. Малиновский. — Ростов-на-Дону: Издательство кооперативного т-ва «Единение», 1918. — 488 с.

12. *Миненок М.Г.* Наказание в русском уголовном праве. Историко-правовой очерк / М.Г. Миненок. — Калининград: Калининградский госуд. ун-т, 1985. — 80 с.

13. *Момотов В.В.* Формирование русского средневекового права в IX — XIV вв. / В.В. Момотов. — М.: Зерцало, 2003. — 416 с.

14. *Падох Я.* Ідеї гуманности і демократизму в карному праві Княжої України / Ярослав Падох // Науковий Збірник Українського Вільного Університету. —1948. — Т. 5.

15. Памятники русского права / [сост. А.А. Зимин; под ред. С.В. Юшкова]. — М.: Госюриздат, 1953. — Вып. 2: Памятники права феодально-раздробленной Руси (XII—XV вв.). — 442 с.

16. Памятники русского права / [под ред. Л.В. Черепнина]. — М.: Госюриздат, 1955. — Вып. 3: Памятники права периода образования Русского централизованного государства (XIV—XV вв.). — 527 с.

17. *Романова Е.Д.* Свободный общинник в Русской Правде / Е.Д. Романова // История СССР. — 1961. — № 4.

18. *Сергеевичъ В.И.* Лекціи и изследованія по древней исторіи русскаго права / В.И. Сергеевичъ. — СПб: Типографія М.М. Стасюлевича, 1903. — 664 с.

19. *Штамм С.И.* Судебник 1497 года / С.И. Штамм — М.: Госюриздат, 1955. — 111 с.

20. *Юшков С.В.* История государства и права СССР: [учебник для юрид. ин-тов и фак.] / С.В. Юшков. — М.: Госюриздат, 1961. — Ч. 1. — 672 с.

РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуются суть и основные тенденции формирования и развития системы наказаний в уголовном праве Московского государства в XIV — XV в. Автором доказывается положение о том, что формирование указанной системы наказаний осуществлялось на протяжении XIV в., а развитие приходилось на XV в. и нашло отображение в нормах Судебника Ивана III. Обосновывается положение, что основными чертами этой системы были наличие суровых видов наказаний, существенное влияние при назначении наказания субъективного момента и принципа права-привилегии, упадок системы имущественных наказаний, запрет примирения между пострадавшим и преступником.

SUMMARY

In this article it is researched the essence and main tendencies of forming and development of the system of punishments in the criminal law of Moscow State in the 14th-15th century. The author proves the statement that the formation of the above system of punishment was being established during the 14th century, and it was developed in the 15th century and was presented in the Norms of Lawmaker Ivan III. The author explains and proves the statement that the main features of this system were the presence of severe kinds of punishments, the essential influence of the subjective moment and the principle of the right of privilege while the punishment was determined, decline of the system of property punishments, the prohibition of the reconciliation between the victim and the criminal.

Рекомендовано кафедрою теорії
та історії держави і права

Подано 29.04.10